

KARIN PALMKVIST

Anne Charlotte Leffler — en glömd kvinnskildrare

*Anne Charlotte Leffler
var en av 1880-talets mest berömda
svenska författare. Idag känner inte många till
henne. Redan samtidskritiken förringade hennes författarskap,
och i historieskrivningen har ett av de intressantaste
inslagen i Lefflers böcker — kvinno-
skildringarna — försvunnit.*

Hur kommer det sig att en författare som under sin livstid tillhör de mest lästa och omdömda skribenterna, några decennier efter sin död betraktas som fullkomligt bortglömd? Den litterära urvalsprocessen är snabb och effektiv. Redan i samtidskritiken gallras det, och författarna sorteras i olika klasser. Urvalet fortsätter i läroböckerna i litteraturhistoria, där bara ett fåtal författare från en viss tid får plats. Hundra år efter sitt verksamma liv är de flesta författare glömda.

En av dessa glömda är Anne Charlotte Leffler, som var mycket känd under 1880-talet. Hon var berömd även utanför Norden och hennes böcker översattes till flera språk. Idag känner inte många till henne. Att hon trots allt inte har tappats bort, beror mest på att kvinnor börjat forska om kvinnliga författare.¹

Det är om Anne Charlotte Leffler den här artikeln ska handla. Hon är en författare det är viktigt att inte glömma — dels för att hennes kvinnskildringar ger oss en talande tidsbild, dels för att hon själv ingår i en kvinnlig berättartradition, som behöver kartläggas.

Anne Charlotte Leffler föddes i Stockholm 1849 i en övre medelklassfamilj.² Pappan — en man med liberala åsikter — var rektor för Katarina Elementarskola. Han, liksom den övriga familjen, uppmuntrade Anne Charlotte att skriva. När hon 20 år gammal hade en novellsamling färdig, bestod fadern utgivningen av denna. Den

fick titeln *Händelsevis* och publicerades under pseudonymen 'Carlot'.

Det fanns två söner i familjen. Båda gjorde akademisk karriär: Gösta Mittag-Leffler som matematiker och Frits Löffler som språkforskare. Det var sin bror Gösta och modern som Anne Charlotte stod närmast. Om de fanns i närheten när hon skrivit något, lät hon dem läsa och kritisera före publicering.

Anne Charlotte var begåvad. Vid 17 års ålder undervisade hon i tyska, engelska och franska, men eftersom hon var flicka fick hon inte någon högre utbildning.

1870 förlovade hon sig med vice häradshövdingen Gustaf Edgren, och bröllopet mellan dem firades två år senare. Det var ett resonemangsparti. Edgren umgicks i familjen Leffler, han var snäll och duglig. Anne Charlotte insåg att hon var giftasvuxen och tyckte att den vänskap och sympati hon hyste för Gustaf Edgren räckte som grund för ett äktenskap.

Edgren visste från början inte om att Anne Charlotte skrev, och blev inte glad när han fick veta att det var hans fästmö som författat *Händelsevis*. Under hela förlovningstiden avhöll sig Anne Charlotte från att skriva. Desto flitigare uppfyllde hon de 'kvinnliga plikterna'. I ett brev redogör hon för sina julklappar 1870:

Till Gustaf gjorde jag en stor 'couvre-pieds' av svart och höggult garn i ränder, stickad med en

ovanlig sorts engelsk stickning. — Den kantades med en tjock kordong och pryddes i hörnen med stora tofsar, samt fodrades med något glänsande, långhårigt svart tyg, som såg ganska trevligt ut. Till farbror och Tante Edgren gjorde jag var sin fönsterdyna, för att taga emot för drag. — Till Mamma gjorde jag en 'antimakassar' i rött och vitt och en 'necessaire'. Till Theckla, — gjorde jag en ganska trevlig arbetsväska efter fransk modell, den såg ut utanpå som en hoprullad resfilt 'en miniature' med en spännrem omkring. Till gossarna ämnade jag förfärdiga broderier att sätta kring deras papperskorgar. (Självbiografen s 26)

En kort tid efter bröllopet, som enligt Anne Charlotte avlöpte 'utan alltför mycken rörelse å gästernas och utan någon rörelse alls å brudparets sida', tog hon upp sitt skrivande igen. Pjäsen *Skådespelerskan* lämnades in anonymt till Dramaten och antogs. Anne Charlotte Leffler hade skrivit stycket på 14 dagar och hon tycktes fylld av självförtroende. När hon just avslutat pjäsen läser hon upp den för en besökande väninna och antecknar sedan i dagboken: 'Hon trodde, som jag, att den skulle bli antagen men tycktes beundra den mindre än jag själv.'

Att *Skådespelerskan* lämnats in anonymt till teatern hjälpte inte. Före premiären var det känt vem som skrivit pjäsen och Gustaf Edgren var mycket olycklig. Hustrun visar förståelse i dagboken:

Med Gustafs lynne och förskräckelse för all offentlighet måste det naturligtvis vara ytterst plågsamt att veta, att hans hustru snart är i var mans mun och att kreti och pleti anse sig ha rättighet att klandra, berömma eller kanske håna henne. Jag är ytterst orolig för hur allt ska reda sig, ledsen att veta att jag ej kan låta bli att göra Gustaf emot och orolig för att vår husliga lycka skall lida av detta, som alltid kommer att stå emellan oss. Det högsta jag tror Gustaf någonsin kan komma till är att för min skull tolerera det, men aldrig kan han få intresse eller sympati för min verksamhet och alltid kommer han att lida av att höra mig omtalas och bedömas av främmande. Jag tror verkligen att det gamla idealet, en kvinna som endast och uteslutande ägnar sig åt man och hem, är det enda, som kan göra en man riktigt lycklig. Nog har Gustaf hittills varit lycklig, men Gud allena vet hur det kan gå, då jag så småningom mer och mer kommer att tillhöra offentligheten. (Självbiografen s 40)

Skådespelerskan blev en framgång. Pjäsen uppfördes på flera platser i Sverige och snart också i Helsingfors.

Anne Charlotte Leffler, ur 'Efterlämnade skrifter I', Bonniers 1893.

Framgångarna fortsatte för Anne Charlotte Leffler framför allt under första hälften av 1880-talet. Hon gav ut en rad novellsamlingar under titeln *Ur lifvet*, den första 1882, där hon tog upp tidens och främst kvinnornas problem till debatt. Som novellernas samlingsnamn antyder ville hon skildra livet som det var, och hon ger också i sina berättelser prov på god iakttagelseförmåga, sinne för detaljer och psykologisk blick. Jämsides med novellistiken fortsatte hon sitt dramatiska författarskap med tex *Sanna kvinnor* 1883, *Hur man gör godt* 1885, *Kampen för lyckan* 1887 och *Den kärleken* 1892.

Det Edgrenska hemmet i Stockholm blev en samlingsplats för unga författare och andra som ville synas och umgås. Anne Charlotte Leffler hade förmåga att samla människor omkring sig. Hon verkar ha varit en mjuk och naturlig person som det var lätt att tycka om. En viktig bekantskap gjorde hon i Sonja Kovalevsky, som blev professor i matematik

vid Stockholms högskola 1884. Anne Charlottes bror Gösta hade arbetat för hennes utnämning, och sammanförde de två kvinnorna som blev mycket goda vänner.

I Stockholm försiggick vid denna tid över huvud taget mycket sällskapsliv, inte bara i salongerna, utan i föreläsningföreningar, författarcirklar, kvinnoklubbar osv.³

Gustaf Edgren gjorde sitt bästa för att tolerera hustruns skrivande. I gengäld gjorde hon vad hon kunde för att de också skulle ha ett stilla familjeliv, i vilket bl a ingick högläsning vid aftonlampan av Tegnérs brev. Familje- och sällskapslivet var dock hinder för hennes arbete. Inte bara mannen ställde krav på henne — hon har daglig kontakt med sin mor, som inte fick försummas, och de många visiterna tog tid i anspråk. Först efter cirka tio års äktenskap fick hon ett eget arbetsrum. Hur hon över huvud taget fick tid att skriva är — liksom vad gäller så många andra författare — en gåta.

Till en början kände hon sig missnöjd med sin splittrade tillvaro och lastade sig själv: 'Jag börjar tro att det är ett stort misstag af naturen, att jag blifvit kvinna, ty den art verksamhet, som egentligen tillhör kvinnan, passar inte alls för mitt lynne.' Hon längtade efter att få ägna sig åt intellektuellt arbete i stället för 'själmördande sällskapslif' (Key s 36).

Senare skulle hon ändra uppfattning om vilken verksamhet som hörde kvinnan till och inse att det var samhällets lagar som styrde, inte naturens. Men i början av äktenskapet plågade det henne att inte stämma in i mönstret:

Det är möjligt att jag aldrig blir konstnärinna, men då blir jag heller aldrig en normal kvinna, kan således under inga förhållanden dömas efter eller böja mig under kvinnlighetens vanliga lagar. Jag är en rebell mot mitt kön och är otvifvelaktigt egentligen skapad till man, med en mans intressen och anlag och intet af en kvinnas förmåga af hängifenhets och glömska af sig själf för andra. (Key s 39)

Denna uppfattning om den sanna kvinnans förmåga till självuppoffring blev ett inslag i flera av Lefflers böcker, men då är fördomen genomskådad och används med ironi.

I Anne Charlotte Lefflers publicerade dagboksanteckningar och brev finns inget som tyder på någon missämja mellan henne och Gustaf Edgren. Tvärtom uttrycker hon sig alltid varmt och uppskattande om honom, men med alltmera sorg i tonen. Hon längtar efter ett barn, vilket han inte kan ge henne, och hon längtar efter ett förhållande som innehåller mera än vänskap. Hon känner sig ensam: 'den, som verkligen endast tänker på mig och lever för mig, han kan ingenting vara för mig' skriver hon till Adam Hauch, den danske brevvän som var mycket betydelsfull för henne.

I mitten av decenniet började Anne Charlotte Leffler allt oftare resa utomlands. Hon besökte länder i Europa, men kom även till Algeriet. Den rastlöshet och det främlingskap hon allt starkare kände i sitt äktenskap och sitt hemland bidrog till att hon stannade utomlands så länge hon kunde.

Under en resa till Italien 1888 träffade Anne Charlotte, genom sin bror, matematikprofessorn Pasquale del Pezzo. Han blev hennes stora kärlek. Del Pezzo var tretton år yngre än hon själv och Anne Charlotte beskriver honom som 'starkt erotisk'.

Del Pezzo och Anne Charlotte Leffler gifte sig 1890, när hennes skilsmässa var klar och hon hade övergått till katolicismen. Katolska kyrkan försökte trots Anne Charlottes konvertering i det längsta lägga hinder i vägen för giftermålet. Vid 43 års ålder får Anne Charlotte, numera dujessa di Cajanello, det hon längtat efter — ett barn. 1892 föds hennes son. Men hennes lycka blir kortvarig. Några månader senare avlider hon i Neapel av blindtarmsinflammation.

Det litterära åttitalet

Anne Charlotte Leffler blev en av författarna i 'det unga Sverige', för vilka den danske litteraturkritikern Georg Brandes var tongivande. Hans tes att litteraturen skulle ställa problem under debatt försökte de alla praktisera, inte minst Anne Charlotte. Hon hade vänt sig till Brandes redan 1876 för att få råd om sitt skrivande. Han svarade henne vänligt, men tydligen var hon alltför styvackad för att riktigt passa Brandes sinne. Som Pil

Dahlerup visat, följde hon inte alltid hans råd och tillät sig till och med att returnera hans privatkritik med 'understrykningar och satiriska anmärkningar', vilket inte uppskattades.⁴ Det vänligaste han skrev om henne var nekrologen 1892. (Dahlerup s 119)

Anne Charlotte noterade under 1880-talet framgångar inte bara i Sverige. Hennes verk översattes till de nordiska språken, tyska, holländska, engelska, ryska, kroatiska och italienska.

Det litterära klimatet i Sverige under 1880-talet var livligt. Som smakdomare med stort inflytande satt den bigotte Carl David af Wirsén, Svenska Akademiens sekreterare. Stort inflytande hade också kung Oscar II, som då och då lät förstå hur landets kulturliv borde se ut.⁵

Åttitalisterna passade inte in i etablissemangets litteratursyn. De var alltför frispråkiga och 'osedliga'. I sina böcker sa de sig sträva efter sanningen. De vände sig mot kristendomen och andra heliga värden. De pekade på fattigdom som en social orättvisa. Deras politiska sympatier låg hos den radikala demokratiska rörelsen och de hyllade principen att dikten ska stå i samhällsnyttans tjänst. De hade ett 'moraliskt och socialt reformprogram' på vilket bl a stod kvinno-, sedlighets- och äktenskapsfrågor. Inte minst de kvinnliga författarna diskuterade dessa saker.⁶

Den kritik som mötte Anne Charlotte Leffler rörde främst *innehållet* i hennes böcker, inte deras form. Detsamma gällde andra problemdiktare, men det är tydligt, att de kvinnliga författarna specialbehandlas.

Pil Dahlerup menar, att inte heller Georg Brandes kunde se kvinnor som konstnärer.

Hon beskriver hans inställning så här:

Kvinnor har ingen formgivande förmåga. De är per definition inte konstnärer, 'ingen av dem'. Eller sagt på ett annat sätt: Georg Brandes kunde inte se någon konst i kvinnors litteratur. Det gäller också de stora utländska franska kvinnor, Mme de Staël och George Sand, som Georg Brandes satte stort värde på. De hade idéer, synpunkter, liv, erfarenhet och upplevelser, men inte konstnärlig formkraft. (Dahlerup s 88)

Samtidens kritik

Anne Charlotte Lefflers genombrott hos kritikerkåren kom med novellsamlingen *Ur lifvet* 1882.⁷ Denna bemöttes genomgående positivt. I bedömningen av hennes övriga böcker fram till slutet av 1880-talet var kritikerna delade i två läger. Recensenternas ställningstagande bestäms i hög grad av deras förhållande till åttitalisternas idéer, och mottagandet är ofta politiskt styrt. På den negativa sidan är Carl David af Wirsén ledande, medan Karl Warburg ständigt förhåller sig positiv till Anne Charlotte Leffler. Mot slutet av decenniet får Leffler mest negativa, eller likgiltiga recensioner. Det anses att tiden gått henne förbi.

Kvinnliga författare sågs ofta som kvinnor i första hand, som författare i andra.⁸ I bedömningen av Lefflers verk syns tydligt hur kritikerna är medvetna om författarens kön. Om negativ kritik uttalas kan det beklagas att det 'är en oangenäm pligt (...) därför att klandret här, såsom beklagligen någon gång är fallet, måste riktas mot en kvinna' (*PIT* 8/6 1883). Positiv kritik ges gärna i 'manliga' termer. Om ett verk kan sägas att 'det genompyres av en manlig kraft' (*GHT* 6/6 1885) och om Lefflers förmåga: denna 'kraftiga, sunda och i bästa mening manliga talang' (*GHT* 1/9 1882). När författarkollegan Gustaf af Geijerstam, en annan åttitalist, beskriver Leffler i sin kritikbok *Stridsfrågor för dagen* gör han det med orden: 'Anne Charlotte Leffler är mera karl än de svenska manliga diktarna.'

Att män och kvinnor inte skriver på samma sätt är ingen främmande tanke för recensenterna. I allmänhet beskrivs kvinnors stil i sådana termer att den framstår som sämre än mäns. Leffler har 'ej samma djerfhet som Kielland', anser en recensent och fortsätter: 'Hon går ej de stora frågorna in på lifvet. Hennes skildringar röra sig mest kring förhållandena inom hemmet och familjen och de frågor, hon här berör, afhåller hon sig med en viss kvinnlig skygghet från att låta skarpt träda fram' (*SDS* 9/6 1882). I det sista citatet ser vi också en nedvärdering av de ämnen som låg de kvinnliga författarna närmast och inte räknades till 'de stora frågorna'. Detta

kvinnliga skrivsätt kan också bedömas positivt, men vänds då till att vara en 'i bästa mening manlig talang'. 'Här märker man att det observerande ögat haft modeller nära till hands, modeller som för ett manligt öga svårligen kunna i den grad erbjuda sig, men som åter ett kvinnligt öga endast sällan uppfattar så fast och fritt från sentimentalitet som här är fallet' (*GHT* 1/9 1882).

Warburg, som står för omdömet ovan, berömde ofta Leffler för hennes iakttagelseförmåga och klarsynthet. Han menar att det är i 'observationsförmågan och kraften att kunna väl skildra karakterer och händelser (...) fru Edgrens styrka ligger' (*GHT* 27/6 1883). Det var vanligt att Leffler fick beröm för sin iakttagelseförmåga, men ofta gjordes förbehåll för hennes beskrivning av män. Ibland sas hon hata män.

I kritiken av Leffler skymtar en oro för samhällsutvecklingen fram, och här är det politiska ställningstagandet tydligt. Wirsen skriver t ex: 'Författarinnans qvinnbilder äro antingen i afsaknad af blyghet eller ock blyga ända till det fjolliga; den sanna qvinnligheten är ingendera delen, den har både värdighet och ömmare instinkter, och derföre äro författarinnans verklighetsskildringar på detta område ej utmärkta af mycken verklighet' (*PIT* 8/6 1883). Han fortsätter i samma recension:

I skizzen *Barnet* framskymtar den nu vanliga och i många fall befogade polemiken mot mannens sträfvan att hålla qvinnan i ett andligt omyndighetstillstånd. Emellertid förtänka vi icke den redlige doktorn, om han ej gerna ser sin hustru studera m:me Bovary; den sjelfständiga qvinna, som är författarinnans ideal, bör naturligen få läsa allt möjligt, men vi beklaga det hem, der husmodern hemtar sin andliga näring ur t ex 'Det går an' /——/ vi lyckönska ej framtiden till den splittrerna religion och den improviserade moral, med hvilken fanatiska venstermän och emanciperade damer skola hugna oss.

Wirsen tar ofta tillfället i akt att uttrycka åsikter om kvinnans ställning. 'Den unga qvinnan skall icke uppkallas till en i de flesta fall onaturlig täfling med mannen på de verksamhetsområden, hvilka af ålder tillhört honom; hennes pligtområde är helt naturligt

förlagdt inom hemmet' kan han konstatera (*PIT* 2/1 1884).

Den konservative Wirsen stöttes av Lefflers relativt radikala idéer och det gjorde även andra recensenter. *Hur man gör godt* sågs uppväcka och underhålla 'bittra känslor, och den inger de fattiga föreställningar om de rikets hjertlöshet, hvilka bestämt *icke* äro berättigade' (*SvD* 22/5 1885) heter det, eller 'Här felas hvad man kallar "undervärme". Här saknas denna genomlysande och alt omfattande kärlek till menskligheten, utan hvilken indignationen blir kall, blir allenast nedrivande, hatfull och utan full verkan. Här finnes intet spår af *humor*' (*AB* 30/7 1885).

I samma stycke hittar Warburg — från en annan politisk utgångspunkt — både kvickhet och värme, medan anmeldaren i *Tiden* framför allt finner stycket vara sant: 'Högern kommer att säga om detta stycke att det är en socialistisk tidningsartikel. Och det är sant. Det är ett träffande och ärligt angrepp på bestående samhällsförhållanden' (23/5 1885).

Hur man gör godt refuserades av teatern 'på grund av arbetarfrågan'. Samma öde drabbade två år senare *Kampen för lyckan*. Anne Charlotte Leffler befinner sig då utomlands och kommenterar i brev hem: 'Du frågar om anledningen till teaterns vägran. Intet skäl uppgavs, men jag vet det nog, Wirsens artikel och kungens inflytande.'

I slutet av decenniet är bedömningarna av Anne Charlotte Lefflers böcker relativt samstämmiga. Fru Edgren anses ha dämpat tonfallet. Hon förfaller inte åt 'vågade paradoxer' eller 'etiska missvisningar här, såsom annars i författarinnans arbeten varit fallet /——/ hon vårdar sin stil vida bättre än hennes medsystrar' (*PIT* 23/11 1889). Leffler ses som 'en gengångerska från flydda tider' och karakteriseras som 'töckentung och grå' (*SvD* 6/12 1889).

Karl Warburg använder fortfarande ordet 'mästerlig'. Han motsätter sig den nedvärdering av Leffler som håller på att ske: 'Man har på vissa håll — i synnerhet efter fru Benedictssons bortgång — varit nog benägen att i någon mån öfverskatta den nobla och utmärkta författarinnan, som skref under märket "Ernst Ahlgren", och att i sammanhang därmed söka skjuta fru Edgren-Leffler

något åt sidan.' Man har, menar Warburg, 'begått en betänklig orättvisa mot fru E. Leffler, då man förklarar "Ernst Ahlgren" såsom den nyare skolans mest framstående kvinnliga förmåga' (*GHT* 23/11 1889).

Eftervärldens dom

Hur har då eftervärlden bedömt Anne Charlotte Leffler? Stickprov i några litteraturhistoriska verk ger en bild. I *Sveriges litteratur intill 1900* (1935) skriver Henrik Schück:

Någon originalitet hade fru Edgren icke. Hon började med några teaterpjäser, som blott äro efterklang (...) övergick sedan Röda rummet kommit ut, till realistiska noveller, *Ur lifvet* (...), vilket hon ansåg 'näst Strindbergs Röda rummet' vara 'de mest realistiska arbeten, som hittills sett ljuset i Sverige'. Det var utan tvivel en överskattning, ty i verkligheten äro de ganska schablonmässiga och icke 'hämtade ur livet' — i andra samlingen är det Dockhemmet som går igen. Å den andra sidan bör dock erkännas, att novellerna äro betydligt bättre skrivna än den föregående generationens damromaner. /——/ I varje fall var hon mera talangfull än de andra författarinnorna fru Agrell, Mathilda Kruse (...) m fl som en tid tilldrogo sig uppmärksamheten.

Schück jämför alltså kvinnliga författare enbart med varandra. Även Gunnar Brandell tar upp kvinnoaspekter, men från en intressantare utgångspunkt. Han ser en linje från Lenngren via Leffler till Wägner. I *Ny illustrerad Svensk Litteraturhistoria* (1967) skriver han:

Vid sidan av sin illusionsfrihet hade fru Edgren ett man frestas säga kvinnligt intresse för vardagslivets detaljer, möblerna, ekläreringen hos statsrådet, baltoaletterna, den förnäma jargongen bakom fläktande solfjädrar — det är (...) ett drag från Anna Maria Lenngren, som går igen och skänker friskhet åt fru Edgrens skildringar. /——/ Hennes verk är inte betydande, men det har betytt mycket, litteraturhistoriskt sett. Åtskilligt av hennes klarögd vardagsrealism och hennes psykologiska grepp går igen hos tex Elin Wägner och andra av tioalets författare.

Och så en sen bedömning. I *Författarnas litteraturhistoria* del 2 (1978) skriver Barbro Werkmäster:

Ofta förebrås Leffler och Agrell för ett onyanserat angrepp på mannen. Det är helt fel. De kritiserar ett samhällssystem och visar att detta, och då också äktenskapet, 'odlar' vissa egenskaper hos kvinnor och män beroende på deras funktioner men också på deras personliga egenskaper. Efter som huvudpersonen ofta är en kvinna kommer männen lite mer i skymundan. /——/ Det kanske mest stimulerande med att läsa Leffler och Agrell är mötet med deras huvudpersoner, som är starka, känslövarma, handlingskraftiga och stolta kvinnor. Stoltheten är för bägge en kvinnofråga.

Barbro Werkmäster är den enda, så vitt jag kunnat se, som har bedömt Lefflers författarskap utifrån ett av de verkligt intressanta inslagen i hennes böcker — kvinnogestalterna.

Den kvinnliga och den erotiska — två gestalter hos Anne Charlotte Leffler

Vare sig Anne Charlotte Leffler ville det eller ej, var hon i hög grad inte bara en kvinnlig författare, utan också en kvinnoöförfattare. Hennes ambition var att skildra livet och människorna så som hon såg dem 'utan alla konstlade intriger, utan all konstruerad handling' (Key s 48). Detta var också anledningen till att hon övergick från drama till att skriva noveller. I dramat kände hon sig bunden av konventionella formregler, vilka hon slapp i novellskrivandet.

Från kvinnorörelsen såg man inte alltid med blida ögon på Anne Charlotte Leffler — bl a angreps hon av 'Esselde' — och själv ville hon inte inplaceras i någon fälla. Men efter en radikal pjäs som *Sanna kvinnor* kunde hon inte undgå att kallas kvinnoosaks kvinna. Hon ogillade det skarpt och skrev i efterskriften till *Kvinnlighet och erotik II*:

En författare, som fått denna etikett, bör alltid slå sig till riddare för hennes värdighet, dygd, stolthet, självständighet. Brister en kvinna i någon af dessa egenskaper bör han skildra henne med indignation eller också bör han påvisa att hennes svaghet i detta fall berott af mannens orättvisa behandling eller på det förvridna samhället.

Detta passade inte Anne Charlotte Leffler, som ville stå fri och alltså skriva direkt 'ur li-

vet', och föra fram de idéer hon ansåg vara de rätta. 'Jag har en så starkt utpräglad, tendentiös riktning, att jag ej med riktigt intresse kan omfatta ett arbete, där det ej gäller att få fram någon särskild idé, som är af någon större betydelse för vår tid och för vårt land' (Key s 35).

Det finns i Anne Charlotte Lefflers författarskap en motsättning mellan å ena sidan 'kvinnlighet' och å andra sidan 'intellekt'. I det mesta hon skrev kan man urskilja två kvinnotyper — den 'kvinnligt' svaga, uppoffrande som följer konventionerna — och den starka, intelligenta som gör uppror mot samhället.

I *Sanna kvinnor* ser vi tydligt dessa typer. Pjäsen pläderar för den gifta kvinnans äganderätt. Den handlar om Pontus Bark som spelat bort sin hustrus hela förmögenhet. För att familjen ska räddas har faster Malla testamenterat en summa pengar till fru Bark, med det uttryckliga förbehållet att pengarna

endast får användas av henne. Paret har två döttrar — Lissi, gift med Wilhelm, och Berta. Pontus Bark är nu i färd med att spela bort även sin hustrus sista tillgångar, eftersom han tar för givet att det hon har, det tillhör också honom. Berta försöker förhindra detta genom att få modern att överlåta pengarna på henne. Berta kan nämligen stå emot fadern, men fru Bark har inget, och vill inte heller ha något, att sätta emot sin man. Parallellt utspelas en otrohetsuppörelse mellan Lissi och Wilhelm.

De sanna kvinnorna i dramat är fru Bark och Lissi. Titeln är naturligtvis ironisk och den har en bitter underton. De båda kvinnorna förlåter allt deras män utsätter dem för, de underkastar sig, de är leende och tåliga. Deras motpol är Berta. Hon sliter hårt för att försörja modern och med detta även fadern. Det är Berta som 'har huvud'. Det gör henne så okvinnlig, säger Pontus Bark upprepade gånger, och framhåller sin hustru

Ingvar Hirdwall och Lena Granhagen i TV 2-teaterns uppsättning av 'Sanna kvinnor' 1978.

och Lissi som föredömen. De är sant kvinnliga.

De båda männen går segrande ur pjäsen. Pontus får även de sista av hustruns pengar för att göra sig skuldfri, Wilhelm blir förlåten sina äventyr och kan fortsätta bedra sin hustru. De båda sanna kvinnorna är nöjda, eftersom deras män är nöjda. Den stora förloraren är Berta. Hon har misslyckats med att få sin far att själv ta ansvar för sina handlingar. Nu offerar hon sin framtid för moderns skull. I stället för att gifta sig, väljer hon att stanna hos sina föräldrar, att fortsätta arbeta hårt för att inte modern ska behöva lida.

Det är ett ironiskt slut. De kvinnor som hyllar principen att uppoffra sig till varje pris, kan leva vidare någorlunda tillfreds. Den kvinna, som försökt få dem att inse det felaktiga i detta, och velat ändra på det, hon får offra mest av dem alla på grund av sin kärlek till och solidaritet med modern.

I Lefflers noveller hittar man sällan samma bittra underton som i *Sanna kvinnor*. De båda kvinnotyperna finns med, den svaga, kvinnliga och den starka, okvinnliga. De senare är lika raka och klartänkta som Berta, oftast positiva och med ett starkt känsloliv som tydligare kommer till uttryck. Det kan dock noteras att de upproriska kvinnorna oftast i likhet med Berta lider nederlag på ett eller annat vis. På så sätt kan man se en pessimistisk strömning under den glättiga ytan.

Leffler skrev två noveller med titeln *Kvinnlighet och erotik*. De orden skulle också kunna tas som benämningar på de två motpoler i Lefflers berättelse jag försökt beskriva ovan. Kvinnlighet ser jag då fortfarande som ett uttryck med ironisk ton, dvs kvinnlighet är det samma som uppoffring och underkastelse, medan erotik står för det motsatta — att bejaka sina känslor, att bryta med konventionerna. Den kvinnliga kvinnan sätter äktenskapet främst, den erotiska kvinnan sätter kärleken främst.

I de noveller där den ena typen finns, förekommer i regel också den andra. I *Kvinnlighet och erotik* finns den starka Alie och den svaga Aagot, i *Tvifvel* är Ellinor stark och hennes syster Tea svag, även om slutet antyder att även Tea blir tänkande och grubblande och således kan antas byta sida. I *En bal i societeten*

finns systrarna Arla och Gurli, där Gurli är den kvinnliga. Arla följer till en början konventionens regler och ingår ett resonemang-säktenskap. Men när de båda systrarna återkommer i *I krig med samhället* gör Arla uppror, lämnar sin familj och följer sin älskare. Hennes nya liv blir ingalunda lätt. Beslutet att bryta upp innebär bl a att hon förlorar kontakten med sin dotter som inte kan förlåta henne. Men — hon har följt sina känslor, hon har lämnat ett 'falskt' förhållande.

Intressant är att se hur Anne Charlotte Leffler arbetar med samma personer i olika noveller och då låter dem utvecklas. Jag har redan nämnt Arla från *En bal i societeten*. En annan person från samma novell, Aurore Bunge, utvecklas också hon mot en starkare personlighet, men för hennes del blir det bara ett tillfälligt kärleksäventyr, innan hon tvingas in i den rätta fällan igen.

I novellen *Aurore Bunge* förbereds Aurores äktenskap med en rik greve. Att de ska gifta sig har antytts redan i *En bal i societeten* och då förklarats med att de av sociala skäl är de mest lämpade för varandra. Under sommaren före bröllopet inträffar dock något som lägger hinder i vägen. Aurore träffar en fyrvaktare på en ö i skärgården. Deras förbindelse resulterar i en graviditet och Aurore kan nu inte längre gifta sig med greven. Hon är frestad att fullfölja sitt uppror mot samhället, men gör det inte. I stället ordnar Aurores mamma så att dottern blir hustru till en skuldsatt man, som kan köpas av den rika fru Bunge. Aurore är nu dömd till ett anpassat liv i societeten.

Aurore Bunge var färdig till den första samlingen *Ur lifvet*, men sparades av försiktighetsskäl. När den gavs ut i andra samlingen 1883, blev det mycket riktigt ett ramaskri bland recensenterna. Ämnet ansågs mycket vågat.

Än mera vågat tycks ämnet för romanen *En sommarsaga* 1886 ha varit. Här möter vi en gestaltad konflikt mellan kärlek och yrke. Det vågade består naturligtvis i att det är en kvinna som råkar ut för denna konflikt. Det är den starka och frigjorda Ulla, som försöker dela sitt liv mellan konstnärsskap och familj. Detta kräver 'uppoffringar' även av hennes man, vilket upprörde bokens recen-

senter, som anade att 'fruntimmersriket låg i sin linda'. Särskilt upprörande ansågs ett resonemang om barnbegränsning vara. *En sommarsaga* kom ut i två delar. Leffler planerade en tredje del, som mycket upptog hennes tankar. Hon studerade Rom noggrant för att kunna beskriva Ullas liv i konstnärskretsar där. Någon tredje del hann hon nu aldrig skriva, men intrycken från Rom användes i noveller som *Gråtande Venus* t ex.

En av de intressantaste i raden av starka kvinnor hos Anne Charlotte Leffler är Alie från *Kvinnlighet och erotik*. Alie är i första delen av denna berättelse en ung flicka, förälskad i Rikard. Men hon inser att det aldrig skulle bli något bra äktenskap mellan dem och förhindrar att detta blir av. Rikard gifter sig med den kvinnliga Aagot, och Alie, som bor hos Rikards mamma, anpassar sig till ett liv som 'extramamma'. Hon är ständigt till hands, oumbärlig för alla. Med sin intelligens och kvickhet får hon dem alla att trivas och kan styra som hon vill.

När Alie tillsammans med Aagot och Rikard gör en resa till Italien möter hon sin stora kärlek och hennes liv förändras. Hon gör nu det totala uppbrottet. Hon återvänder inte till Sverige, utan stannar i Italien — ett katolskt land där kvinnor inte ens tar en promenad ensamma — och lever i ett fritt förhållande med en man. När han erbjuder sig att gifta sig med henne, avböjer hon. Deras förhållande måste vara fritt. Ringarnas band skulle förstöra det som finns mellan dem. Alies svenska familj och vänner försöker få henne att återvända hem, de är alla mycket upprörda över hennes handlingssätt. Men Alie väljer kärleken.

På sätt och vis är Alie den störst förloraren av alla Lefflers kvinnor. Hon är stolt och stark, och ser också att inte bara känslor — utan också ekonomiska och praktiska motiv är anledning till varför italienaren helst inte vill gifta sig. Men hon vågar inte binda honom. Gifte hon sig med honom skulle han börja bedra henne på bröllopsdagen. I ett 'fritt' förhållande har hon åtminstone en skenbar frihet kvar.

Visserligen följer Alie sina känslor, gör uppbrott från det samhälle hon kommer

ifrån och vinner kärlek i gengäld. Men det förhållande hon hamnar i är helt på mannens villkor.

Leffler — mer än tidtypisk

Jag har läst Anne Charlotte Lefflers böcker främst som berättelser om kvinnor. Hennes unga, starka och handlingskraftiga gestalter är upplyftande att lära känna. I stillsammare noveller — det bör också nämnas — som *Moster Malvina* eller *Gusten får pastoratet* tecknas ömsint äldre kvinnors vardag med drömmar och besvikelser. I dessa mindre skisser ryms lika mycket kritik av borgerlighetens dubbelmoral och förtryck av avvikanter som i de större och grövre tecknade berättelserna.

Att Anne Charlotte Leffler idag är relativt okänd, kan bero på att hon setts som så tydligt tidstypisk. Hon skrev 'efter programmet' — tog upp de ämnen man borde göra om man ville vara modern. Men även det tidstypiska är viktigt, eftersom det är en del av vår litteraturhistoria. Att Anne Charlotte Leffler dessutom har mer att ge som författare än att bara utgöra exempel på 1880-talets debatt, hoppas jag att jag åtminstone lyckats antyda. Anne Charlotte Leffler är en intressant författare, som förtjänar utförligare studier.

NOTER

1. Jag är medveten om det motsägelsefulla i att påstå, att en författare är glömd, som trots allt omskrivs i en så sen litteraturhistoria som *Författarnas litteraturhistoria* 1978, och som flitigt förekommer i böcker om 1880-talet (som t ex Ingeborg Nordin Hennels om Alfhild Agrell). Leffler är naturligtvis välkänd för kvinnolitteraturforskare. Men — för den intresserade läsare som skulle vilja stifta bekantskap med Lefflers produktion uppstår problem. På ett stort stadsbibliotek som Lunds finns visserligen en del av hennes verk, men magasinerade. Någon nyutgåva av Lefflers arbeten har, såvitt jag vet, inte gjorts sedan 1950 då ett urval av Lefflers noveller gavs ut. Per Erik Wahlund skriver i inledningen till den boken (*Ur livet*

- Bonniers förlag) att Anne Charlotte Leffler är 'fullständigt bortglömd'.
2. Avsnittet om Anne Charlotte Lefflers liv bygger på *En självbiografi grundad på dagböcker och brev* (red J Gernandt-Claine och I Essén) Stockholm 1922 och Ellen Key, *Anne Charlotte Leffler Duchessa di Cajanello. Några biografiska meddelanden*, Stockholm 1893. I fortsättningen hänvisas till dessa böcker som *Självbiografien* och *Key*.
 3. Om sällskapslivet i Stockholm se t ex Nordin *Hennel, Dömd och glömd En studie i Alfilds liv och dikt*, Almqvist & Wiksell 1981, s 15 ff.
 4. Pil Dahlerup, *Det moderne gennembruds kvinder*, Gyldendal 1983, s 119. Att Leffler träffat, eller åtminstone sett, Georg Brandes i Stockholm 1876, framgår av *En självbiografi grundad på dagböcker och brev* s 63.
 5. Om det litterära klimatet, se t ex Michanek, *Skaldernas konung*, Stockholm 1979 och Alf Kjellén, *Bakom den officiella fasaden En studie över Carl David af Wirséns personlighet*, Stockholm 1979.
 6. Om åttitalisterna 'program' se Karl-Erik Lundevall, *Från åttital till nittital*, Stockholm 1953.
 7. Recensionerna enligt förteckning i *Svenskt pressregister 1880—1885* Lund 1967 och *Svenskt pressregister 1886—1890* Lund 1969. Tidningsförkortningar: PIT-Post och Inrikes Tidningar, GHT — Göteborgs Handels- och Sjöfarts-tidning, SDS — Sydsvenska Dagbladet, SvD — Svenska Dagbladet, AB — Aftonbladet.
 8. Elaine Showalter har beskrivit hur kritiken för kvinnor respektive män fungerade efter en tvåsidig måttstock i det victorianska England i *A Literature of Their Own*, Princeton 1977. Mycket av det Showalter säger om den engelska kritiken gäller också för den svenska. En jämförelse av mottagandet av Anne Charlotte Leffler och Gustaf af Geijerstam har jag gjort i *Tidskrift för litteraturvetenskap* 2/81 'Hur "skrivande damer" bedömes'.

S U M M A R Y

*Anne Charlotte Leffler — a Forgotten
Writer and Portrayer of Women*

Anne Charlotte Leffler was born in Stockholm in 1849. She grew up in an upper middle class family and her ambition to become an author was encouraged early on by her pa-

rents and two brothers. In 1870, Anne Charlotte Leffler became engaged to Gustaf Edgren, whom she married two years later. He did not like the thought of his wife being an author, so to please him, she tried not to write — but could not help doing it. Her breakthrough as an author came in 1882 when she published a collection of short stories, *Ur lifvet* (From life.) Her wish was to write in a realistic tradition. Critics, at first, showed a positive attitude towards her books, but as she chose more controversial subjects, critics more frequently attacked her. Yet — her books were translated into several languages and in the 1880's Anne Charlotte Leffler was one of Sweden's most famous authors. In 1888 she met Pasquale del Pezzo, an Italian mathematician. They fell in love and after considerable difficulties they got married. At the age of 43 Anne Charlotte Leffler had her first child, a son. She died the same year, in 1892, from appendicitis.

In the history of Swedish literature Anne Charlotte Leffler is — if mentioned — mostly described in negative terms and her interesting female characters have been overlooked.

Karin Palmkvist
Litteraturvetenskapliga institutionen
Helgonabacken 12
223 62 Lund
Sweden